

Ablonczy Balázs

TRIANON-PROBLÉMÁK*

„Már nem is a magyarokat keresem, hanem Magyarországot.”
(Cs. Szabó László: *Kárpát kebelén*)

„Mindegy, vegyük át indulatszónak”
(Bélga: *Ló rider*)

Sokszor elhangzó állítás – főleg az évfordulók környékén születő publicisztikákban –, hogy a trianoni békeszerződés a magyarság és Magyarország sorsát alapvetően befolyásoló tragikus esemény, amelynek következményei mind a mai napig velünk élnek. E ki-jelentés igazságtartalmával nehéz vitatkozni, talán nem is kell. Az alábbiakban a béke-szerződés történeti hátterének, társadalmi percepciójának elemzésére teszek kísérletet, néhány önkényesen megválasztott szempontból. Gondolatmenetemnek szükségkép-pen lesznek hiányosságai is. Fontos volna például többet tudnunk Trianon gazdasági következményeiről, a problémakör kifejtésére azonban nem vállalkozhatom.

Meglehet, néhány kijelentés sarkos lesz és sértő, némely megállapítás személyes és túlzó. Éppen ezért szükségesnek tartom leszögezni: nem vagyok elfogulatlan szemlélő. Családomban mindkét ágon megtalálhatók Trianon kárvallottjai, olya-nok, akik odaát maradtak vagy akiknek el kellett jönniük. Az ő történetük, elbeszé-léseik – társulva a hetvenes évektől akár havi rendszerességgel, szüleimmel tett er-délyi utak élményéhez – alapvetően befolyásolták a pályaválasztásomat. Mestereim, olvasmányaim, tanulmányaim mellett ez az áttételes Trianon-élmény tette, hogy a legszubjektívebb tudományágat választottam: történésznek álltam.

Történeti Trianon

A magyar történettudomány Trianonnal kapcsolatos adósságainak taglalása gya-korta visszatérő motívuma a korszakkal foglalkozó szerzőknek. Miképpen is állunk ezzel az állítással valójában?

Anélkül, hogy a teljes magyarországi Trianon-irodalmat áttekinteném, érde-mes megjegyezni, hogy már a két világháború között is készültek olyan feldolgozá-

* A dolgozat az MTA Bolyai-ösztöndíjának támogatásával készült.

sok, amelyek nem a veszteségre adott reakcióként, hanem egy belső politikai és egy nemzetközi – és elég összetett – folyamat részeként tekintettek a Párizs környéki békékre (ehelyütt elsősorban Horváth Jenő és Gratz Gusztáv munkáira, illetve Francis Deak Egyesült Államokban megjelent, de magyar kormányzati inspirációtól vélhetően nem teljesen független munkáira gondolok).

Az 1947-es párizsi békeszerződésben megismételt Trianon, az általa okozott újabb sokk, illetve a berendezkedő államszocialista diktatúra ódzkodása a nacionalizmus melegágyának tekintett téma túlzott pertraktálásától (1956 előtt és után eltérő okokból, de más intenzitással) teremtette helyzetben valóban az elhallgatás volt a hatalom reakciója erre a feldolgozatlan és kibeszéletlen témára. (Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a magyar pártvezetés ne tudta volna, mi zajlik a határokon túl: erre részben garancia volt a kádári pártvezetés lekötelezettsége Gheorghiu-Dej Romániája irányában, illetve hogy a hatvanas évek közepéig a magyar párt- és államapparátus felső- és középvezetői szintjein szép számmal voltak találhatók olyan káderek, akik mozgalmi tapasztalataikat a határon túli magyar társadalmak baloldali mozgalmában szereztek: gondoljunk csak Farkas Mihály vagy Szirmai István esetére).¹ Kassai Géza *Trianon és Párizs* című munkája (1959) volt az egyik első, amely valamiféle, marxista kánonba simuló értelmezést kívánt adni a történetekről.² Ez a mű azonban csak bajosan tekinthető szorosabb értelemben vett történeti munkának. L. Nagy Zsuzsa volt az első, aki 1965-ben, levéltári dokumentumok és nyugati feldolgozások alapján (is) szentelt monográfiát a békeszerződés megszületése körülményeinek (*A párizsi békekonferencia és Magyarország*). Az ő munkáját azonban csaknem két évtizedes csend követte – legalábbis a történettudományban, egészen Ormos Mária 1983-ban megjelent *Padovától Trianonig* című munkájáig. Az a szűk két évtized azért kulcsfontosságú a Trianon-értékelésben, mert ebben az időszakban formálódtak ki azok a beszédmódok, amelyek a mai napig meghatározóak a Trianonról szóló beszédben. A formálódóban lévő népi ellenzék beszédmódja (ebből is elsősorban a referencia-személynek számító Illyés Gyula esszéi, írásai mások – Csoóri Sándor, vagy más regiszterben Köteles Pál és Beke György művei – mellett) alakította azt a metaforikus, szimbolikus, metatörténeti nyelvet („ötágú síp” stb.), amelynek a jelentősége a hetvenes-nyolcvanas években aligha alábecsülhető. Főképpen azért, mert ez a beszédmód lehetőséget adott arra, hogy a magyarországi nyilvánosság erősen korlátozott keretei között szó eshessen a határon túli magyarokról és Trianonról. Ez a beszédmód – annak ellenére, hogy tovább él –, a közép-európai rendszerváltozások és a magyar-

¹ A szempontot BÁRDI Nándor vetette fel: *Tény és való*, Kalligram, Pozsony, 2004, 91–92.

² Idéz belőle *Trianon (Nemzet és emlékezet)*, szerk. Zeidler Miklós, Osiris, Budapest, 2003, 604–609. A marxista történetírás Trianon-képéről átfogóan lásd SOMLAI Katalin: *Trianon a marxista történetírásban*, Limes 2002/2., 51–61.

ságot érő új és nagyrészt megválaszolatlan kihívások után nézetem szerint alkalmatlan egyes kérdések leírására, s megalapozóinál csekélyebb tehetségű használói tollán/száján üressé és károssá vált – de erről később.

A rendszerváltozás táján újabb fontos munkákkal gazdagodott a történeti Trianon-irodalom (elsősorban Arday Lajos angol politikát elemző könyvére és a Gerő András szerkesztésében megjelent *Sorsdöntések* című kötetre gondolok, amely hosszú idő után először közölte a békeszerződés szövegét³), s a téma közéletbe emelésében fontos szerepet játszott Raffay Ernő olvasmányos Erdély-könyve.⁴ A Trianon-kérdés újraéledését, nemzetközi kontextusba helyezését segíthette volna Fejtő Ferenc könyvének⁵ megjelenése: a kötet forrásanyaga, hangütése (a szabadkőművesek szerepének hangsúlyozása, teljesen megbízhatatlan források hitelesként való elfogadása) azonban pontosan azokat az irracionális elemeket erősítette, amelyeket a hazai radikális jobboldal azóta is használ. Az 1990-es év másik könyvszenzációja volt Raffay Ernő *Trianon titkai* című műve, amely azonban újabb mozzanatokat nem adott hozzá a történetekhez, szerzője munkássága irányát a martirológia irányában folytatta. Az elmúlt másfél évtized Trianonnal kapcsolatos teljes irodalmáról bajosan lehet teljes körképet adni. Két szempont érdemel mégis figyelmet: egyrészt született végre egy rövid, olvasmányos, ám tudományosan kellően megalapozott kötet Romsics Ignác tollából,⁶ amely közérthetően szól a szerződésről és megszületésének körülményeiről. A tudományos vállalkozások sorában fontos még az okmánykiadás, amelyet Ádám Magda főszerkesztése alatt előbb francia, majd (rövidítve) magyar nyelven adja közre a legfontosabb francia diplomáciai dokumentumokat – ennek a közvéleményre, akárcsak az olvasottabb közvélemény-formálóakra (például újságírókra) gyakorolt hatása viszont minimális.⁷ S a Trianon témaköréhez kapcsolódó irodalom áttekintésében roppant hasznos Szidiropulosz Archimédesz bibliográfiája.⁸ Idevéve

³ Friss élmény: a közszolgálati tévé határon túli magyarok ügye iránt elkötelezett műsorvezetője az adás előtti megbeszélés során – miközben en passant érdeklődik a területi revízió lehetősége iránt – leteszi az asztalra az Apponyi-beszéd fordítását, amelyet egy izgó-mozgó emigráns magyar készített, mondván, a szöveg egyébként alig elérhető. A fordítás ügyetlen és rossz. Ugyanebben az időpontban (2007. június) a Google az 'Apponyi beszéd' keresőkifejezésre 21 800 találatot adott ki, köztük számtalan szövegközlést.

⁴ RAFFAY Ernő: *Erdély 1918–19-ben*, Magvető, Budapest, 1987.

⁵ FEJTŐ Ferenc: *Requiem egy hajdanvolt birodalomért*, Atlantisz, Budapest, 1990.

⁶ ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*, Osiris, Budapest, 2001.

⁷ *Documents diplomatiques français* [később – vélhetően francia kérésre – a sorozat neve *Documents d'Archives français-ra* változott] *sur l'histoire du Bassin des Carpathes*, I–IV., szerk. Magda Ádám, Akadémiai Budapest, 1993–. Magyarul, rövidítve: *Francia diplomáciai dokumentumok a Kárpát-medence történetéről*, I–III., szerk. Ádám Magda, Akadémiai, Budapest, 1999–.

⁸ SZIDIROPULOSZ Archimédesz: *Trianon utóélete: válogatás a magyar nyelvű irodalom bibliográfiájából, 1920–2000*, XX. Század Intézet – Kairosz, Budapest, 2002. A trilógiává bővített kiadványsorozat másik két kötetéről ezt (a hasznosságot) sajnos nem lehet elmondani.

még Zeidler Miklós monumentális Trianon-szöveggyűjteményét, megállapítható, hogy az alapvető segédletek adottak Trianon tanulmányozásához, és ugyancsak Zeidler volt az, aki karcsú (és sajnálatosan alacsony példányszámban megjelent) könyvében új, még feltáratlan területek felé vezette a Trianon-kutatást.⁹ Az irredenta kultuszt vizsgáló műve és a revíziós gondolatról írott zsebkönyve¹⁰ egyaránt abba a mentalitás- és társadalomtörténeti irányba visz tovább, ahol a magyar történettudománynak lenne még keresnivalója.

Másrészt a kilencvenes évek végétől új „Trianon-médiumok” (internet, film, rádió) felbukkanása alapvetően átrajzolta a témával intenzíven foglalkozók körét, s ezeken a fórumokon a céhes történetírás jobbára nem tudott, nem akart megjelenni, megelégedett az időnkénti tévés felbukkanásokkal – amelynek hatását ugyan nem szabad lekicsinyelni, ámbár kérdés, hogy az ilyes szereplésnek mekkora az akciórádiusza.¹¹

A fenti felsorolásból talán látható, hogy a „nem foglalkoztak vele” kijelentés valóságtartalma erősen megkérdőjelezhető. A történészek csoportja ugyanis – bár mind ők maguk, mind ellenfeleik szeretnék az ellenkezőjét elhithetni – nem valamiféle zárt kasztként létező, maffiás jegyeket felmutató érdekközösség: ugyanúgy a társadalom termékei, mint a fodrászok vagy a méhészek, és képzésük, szemléletük, elfoglaltságaik, a tapasztalt elvárások ugyanúgy tagolják őket, mint bármely más hivatás művelőit. Hiba lenne ugyanakkor tagadni, hogy a magyar történettudománynak lennének még feladatai Trianon feltárása terén.

Az alábbi lista korántsem valamiféle program: töprengés a még elintézetlen problémák felett.

A nagyhatalmaknak a Kárpát-medence újrendezésével kapcsolatos elképzelései közül keveset tudunk Róma 1918–1921-es szándékairól, bár résztanulmányokkal rendelkezünk. A magyar–japán kapcsolatok korabeli intenzitása miatt döbbenetes újdonságokra nem lehet számítani, de mint a határmegállapító bizottságokban egy helyet folyamatosan betöltő hatalom, érdemes lenne látni a japán politika motivációit.¹² Bár a két háború közötti magyar–szovjet kapcsolatok területe lassan feltárul (elsősorban Seres Attila és Kolontári Attila cikkei révén), de a Komintern határon túli magyar kommunista mozgalmakkal kapcsolatos politikája még meg-

⁹ ZEIDLER Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*, Teleki László Alapítvány (Regio Könyvek), Budapest, 2002.

¹⁰ ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat*, Osiris, Budapest, 2001.

¹¹ Itt szükséges megjegyezni, hogy e sorok szerzője maga is szerkesztője, szakértője volt a Szakály István rendezte *Trianon-szindróma* című ötrészes ismeretterjesztő filmnek (operatőr: Varró Gábor), amelyet 2006-ban vetített az m1–m2 közszolgálati televízió.

¹² E tekintetben nyilván többet fogunk tudni Wintermantel Péter (ELTE BTK) készülő doktori disszertációjából.

írásra vár, csakúgy, mint Moszkva álláspontja az 1920-ban szentesített Duna-mendencei helyzetről. A magyar–amerikai kapcsolatok bemutatása és az Egyesült Államok békeelképzelései is megérnének egy (újabb) misét.

Bár a mostanság használatos szakirodalom – források híján – készpénznek veszi, hogy a tanácsköztársaság négy hónapja alatt nem folyt érdemi magyar béke-előkészítés, pusztán logikai úton elég nehezen elképzelhető, hogy Kun Béla (illetve formailag Garbai Sándor) kormánya, miközben saját hatalmának legitimálása és ehhez szükséges külföldi elismerés megszerzése legfontosabb feladatainak egyike volt, ne készült volna a békétárgyalásokra, amelyek hatalmának egyenes elismerését jelentették volna.

Jócskán lehet még finomítani a magyar békeszerződés aláírását közvetlenül megelőző hónapok történetén is: miközben régóta feltárt és bemutatott tény a magyar–francia titkos tárgyalások folyamata 1920 tavaszán (Ormos Mária, Ádám Magda, Romsics Ignác, valamint neves külföldi történészek sora¹³ jóvoltából), pontosan nem tudni, hogy a magyar békedelegáció memorandumai és lobbitevékenysége nyomán lábra kapó brit és olasz ellenkezés miatt enyészett el 1920 nyarának elejére. E sorok szerzője néhány évvel ezelőtt megkockáztatott egy hipotézist, amely szerint az 1920. áprilisi, San Remó-i konferencián egyes, a Közel-Keleten (elsősorban a frissen felfedezett moszuli olajmezőkön) kapott engedményekért cserében a brit delegáció felhagyott az ellenállással, és nem forszírozta tovább a Csallóköz és a Partium egy részének ügyét.¹⁴ Azóta a gondolatmenetet több neves történész is átvette, ami mindenképp hízolgő, de a közvetett bizonyíték mellett – s ez az önkritika helye – egyértelmű forrás még mindig nem került elő ezzel kapcsolatban, s félő, hogy nem is fog. Főként akkor, ha az ominózus szempontváltás egy tengerparti sétán vagy egy esti whistpartin következett be, amelynek – fájdalom – ritkán van írásos nyoma.

A már említett eszme- és társadalomtörténeti aspektus feltárásához elengedhetetlen lenne a menekültek társadalomtörténetének bemutatása. 1918 és 1924 között több mint 400 ezer ember hagyta el az elcsatolt területeket, ám velük kapcsolatban mind a mai napig egy az Egyesült Államokban, negyedszázaddal ezelőtt ki-

¹³ Pierre RENOUVIN: *Aux origines de la Petite Entente. Les hésitations de la politique française dans l'été 1920. Etudes européennes*, kiad. Victor L. Tapié, Paris, 1973, 489–500; Jacques BARIÉTY: *L'„accord révisionniste” franco-hongrois de 1920 – Histoire d'un mythe = Les conséquences des traités de paix de 1919–1920 en Europe centrale et sud-orientale*, szerk. Pierre Ayçoberry – Jean-Paul Bled, Strasbourg, 1987, 75–83; Mario TOSCANO: *L'accordo revisionista franco-ungarese del 1920 = Uő.: Pagine di Storia Diplomatica Contemporanea – Origini e vicende della Prima Guerra Mondiale*, I., Giuffré Editore, Milano, 1963, 305–348; Anne ORDE: *France and Hungary in 1920 – Revisionism and railways*, *Journal of Contemporary History* 1980. 475–492.

¹⁴ ABLONCZY Balázs: *Trianon-legendák = Mítoszok, legendák, tévhitek a XX. századi magyar történelemről*, szerk. Romsics Ignác, Osiris, Budapest, 2002, 138–139.

adott feldolgozásra lehet csak támaszkodni.¹⁵ Született néhány érdekes résztanulmány a menekültek integrációjáról, de közéleti súlyukról, politikai opcióikról, egyesületeikről, az emlékezés rítusairól, az általuk követett stratégiákról vagy az esetleges visszatérésekről úgyszólván semmit nem tudunk.¹⁶ Szorosan Trianonhoz kapcsolódik a két világháború közötti magyar kisebbségtörténet és a revízió ügye. Mindkét területen bőségesen van még pótolnivaló: Magyarországon mind a mai napig nem adtak ki – történészek által írott – tankönyvet, amely az amúgyis csak nyomokban létező kisebbségtörténeti kutatás mércéjéül szolgálhatna.¹⁷ Az 1938 és 1944 közötti terület-visszacsatolásokról rendelkezünk diplomácia- és részben nemzetiségtörténeti munkákkal (például L. Balogh Béni erdélyi és Sallai Gergely felvidéki visszacsatolásokról írott munkája, A. Sajti Enikő pedig bőven foglalkozott a Bácskával a délvidéki magyarságról szóló monográfiájában), de igencsak töredékesek az információk a felvidéki, erdélyi, dél-magyarországi és kárpátaljai területek társadalom- és gazdaságtörténetéről, az állami fejlesztési elképzelésekről, a helyi közösségek megváltozott életéről is csak elszórtan van tudomásunk.¹⁸

Nyilván sok, érdemes kezdeményezést kihagytam a fenti felsorolásból, s nyilván sok szempont említetlenül maradt, de mai magyar közéleti diskurzusban, amikor „a csapból is Trianon folyik” féligazsága csap össze a „tessék olvasni a történeti munkákat” lehetetlenségével (ti. egyes fontos munkák még nem készültek el), célszerű továbbgondolni a fenti irányokat.

A politika Trianonja

A magyar politikai életben a két világháború között – mint az történésztalálkozókon menetrendszerűen elhangzik, de amelynek hatósugara rendszerint nem ér ki a találkozóznak helyet adó tereméből, s ezért nem árt hangsúlyozni – nagyjából kon-

¹⁵ I. Istvan MÓCSY: *The Effects of World War I. The uprooted: Hungarian refugees and their impact on Hungarian domestic politics 1918–1921*, Brooklyn College Press, New York, 1983.

¹⁶ Két kiemelendő tanulmány: CSÓTI Csaba: *A menekült köztisztviselők társadalmi integrációjának keretei*, Limes 2002/2., 25–39; illetve egy folytatás nélkül maradt, talán kissé túlantropologizált, de remek írás: TEPLÁN István: *Szent Imre Kertváros, Tér és Társadalom* 1990/1., 15–31.

¹⁷ 2007 végére elkészül egy az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetében, Szarka László, Fedinec Csilla és Bárdi Nándor szerkesztésében, de hogy erre a fontos munkára csak 17 évvel a rendszerváltozás után kerül sor, sokat elmond a téma feldolgozottságáról.

¹⁸ Kivételképpen két dolgozat: SIMON Zsuzsanna: *Észak-Erdély köz- és szakigazgatása a második bécsi döntés után*, Regio 1995/4., 60–82; SZABÓ Helga: *A visszacsatolt Csallóköz politikai és közigazgatási beilleszkedése 1938–1941*, Fórum (Somorja) 2002/2., 35–58. Továbbá a Limes c. folyóirat 2006/2. száma, benne elsősorban Horváth Sz. Ferenc, Bárdi Nándor, Gidó Csaba és László Márton, Tóth-Bartos András, Csilléry Edit tanulmányai.

szenzus uralkodott a tekintetben, hogy a békeszerződés igazságtalan, s valamiféle revízióra szorul. Hogy ez miképpen következzen be, s főként: milyen területeket érintsen, a magyar politikai élet elég megosztott volt. Az etnikai revíziót (a magyar többségű területek visszaszerzését) – durva általánosítással – jobbára a Horthy-rendszer politikai ellenfelei (liberálisok, szociáldemokraták) részesítették előnyben, míg az integrális revíziót (minden elveszített terület visszaszerzését) inkább a kormánypártokhoz közeli, jobboldali politikusok és értelmiségiek. Az illegalitás-ban működő kommunista párt pedig a Komintern V. kongresszusán 1925-ös állásfoglalásához tartotta magát, amely imperialista békediktátumnak fogta fel a Párizs környéki békéket, és kiállt a népek önrendelkezése (vagyis tulajdonképpen a revízió) mellett. Ennek ellenére a politikai elit java része – még a mértéket egyébként ritkán ismerő Gömbös Gyula is – tisztában volt azzal, hogy minden elveszített terület visszaszerzéséhez nem lehet nagyhatalmi támogatás szerezní, és ilyesfajta követeléseket az utódállamok sem tekintenek tárgyalási alapnak, s e tervek aligha megvalósíthatók háborús konfliktus nélkül.¹⁹ A fent említett ambivalencia fennmaradt a részleges terület-visszacsatolások időszakában is: alig találni olyan, a visszacsatolást üdvözlő magyarországi cikket, beszédet, véleményt, amely ne csak első lépésként értékelné az adott terület egy részének visszatérését: a Bánság, Dél-Erdély és legalább a keleti Felvidék visszatérését elvárta minden megszólaló. Beszédes tény: a minden magyar közigazgatási hivatalban, a jegyzői lakoktól a miniszterelnökségig megtalálható *Közigazgatási helységnévtár* 1943. szeptember 1-jére keltezett előszava is úgy zárul: „Adja az Úristen, hogy a következő kiadás Nagy-Magyarország összes városainak és községeinek adatait közölhesse!”

Ezzel a túlradó optimizmussal, túlzott exigenciával szembenáll – az 1945 utáni autonómiát, minimális területi korrekciót váró magyar politika után – az 1948 utáni kommunista időszak totális szélcsendje. Kádár János 1975-ös, Helsinkiben elmondott beszéde volt az első olyan hivatalos megnyilvánulás, amely egyáltalán szóba hozta Trianont. A nyolcvanas évek második felében – a rendszerváltás folyamatának előrehaladtával és a rendszer puhulásával – a határon túli magyarok ügye az újjászerveződő nyilvánosság egyik témája lett, s ezzel párhuzamosan egyre több tudományos munka foglalkozott Trianon ügyével.

Romsics Gergely egyik fontos, tavaly megjelent tanulmányában bemutatta Trianon szerepét az 1990 és 2002 közötti magyar parlamenti politizálásban.²⁰ Az

¹⁹ A korabeli magyar elit elképzeléseiről: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*, szerk. Romsics Ignác, Osiris, Budapest, 1998.

²⁰ ROMSICS Gergely: *Trianon a Házban. A Trianon-fogalom megjelenése és funkciói a pártok diskurzusaiban az első három parlamenti ciklus idején (1990–2002)* = *Az emlékezet konstrukciói*, szerk. Czoch Gábor – Fedinec Csilla, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2006, 35–52.

általa kidolgozott kategóriarendszer, amelyben a jobboldali pártok egy népi, történeti poétika mentén szólnak Trianonról (a Fidesz adatai csak 1998 után értelmezhetőek, esetükben hangsúlyosan jelen van az SZDSZ által következetesen képviselt meghaladó elem is, a paradigmaváltás igénye, az európai dimenzió hangsúlyozása), s a politikai széleken (MIÉP, FKGP) megjelent a Trianont a nemzeti szenvedéstörténetbe integráló, helyenként revíziós indulatokkal telített beszédmod is. A szocialisták megszólalásait állandó ambivalencia jellemzi, ahol egyszerre van jelen a retorizált Trianon-kép, a történeti, a népi és a meghaladó elem: e tekintetben az MSZP-nek nincs kialakult profilja. 1995 után a meghaladó jelleg válik irányadóvá, ugyanakkor a szocialista képviselők opportunistább hozzáállása végig érzékelhető. A rendszerváltás első 12 évét Romsics normálási folyamatként írja le Trianon szempontjából, amely egyúttal konszolidáció is. Ezzel párhuzamosan kialakult az a radikális, sérelmi beszédmod is, amely – ehhez nincs szükség valami nagyon kifinomult empiriára – lassan utat talált a nagyobb nyilvánossághoz és a jobboldali közönséghez. Romsics szempontrendszerét továbbgondolva, s tallózva az országgyűlés 2002 és 2006 közötti felszólalásaiban, két újdonság érdemel figyelmet: egyrészt – dacára a 2004. december 5-i népszavazás keltette hullámoknak, az élesedő belpolitikai hangulatnak – csökkent Trianon emlegetése a Házban, s ezen említések java része is sok esetben csak retorikai fogás, mint például a „digitális Trianon” (Csepeli György). Másrészt – miközben a radikális beszédmod képviselői kiszorultak a parlamentből – a Fidesz retorikájában is hangsúlyt kapott a hagyományos sérelmi/ szenvedéstörténeti mozzanat (elsősorban másod-, harmadvonalbeli képviselők felszólalásai révén), míg a téma fideszes „gazdái” (például Németh Zsolt) kitartottak történeti-paradigmaváltó álláspontjuk mellett. E két szempont mellett megjegyzendő, hogy Gyurcsány Ferenc felszólalásaiban kezdettől képviselte az eladdig túlnyomóan az SZDSZ által használt, a történetiséget következetesen elutasító, a hangsúlyt a modernizációra és Trianon meghaladására helyező nézeteket, míg pártjának más tagjai kitartottak korábbi ambivalenciájuk mellett.

Trianon a társadalomban

E sorok szerzője nem hisz abban a mostanság oly népszerű véleményben, amely a szenvedő és megcsalt magyar társadalomra és a fölötte basáskodó politikai elitre osztja az ország lakosságát. A magyar politika és közélet ilyen vagy olyan, de hűtükre az ország mentális állapotainak, s politikai elitje sem egy másik kontinensről érkezett, hanem adott közegben működik. E gondolatmenetet elfogadva talán

megkockáztatható, hogy a fenti pártálláspontok és -beszédmódok a magyar társadalomban létező politikai akaratképzés lenyomatai. A szabaddemokrata álláspont hűen követi a honi balliberális értelmiség fővonalának véleményét.²¹ A Fidesz nyilvánvalóan a jobboldali szavazótábort összetartó egyik ideológiai törzstémának tekinti Trianon és a határon túli magyarok ügyét, s hitelességét erősíti, hogy a bálványosi/tusnádfürdői táborok révén már 1990 óta foglalkozik a témával, még ha parlamenti politizálásában került is említését. Az MSZP ambivalenciája, illetve a baloldali diskurzusban gyakorta felbukkanó „modernizáció” toposza pedig megfeleltethető az MSZP más, társadalompolitikai kérdésekben elfoglalt álláspontjának. A szocialisták – miközben egészen a közelmúltig kerültek a történetpolitikai vitákat – választóiknak alkalmanként üzentek idegenellenes tartalmú szövegeket is, a kettős állampolgárságról szóló népszavazás kapcsán, s Szili Katalin 2002-ben a „piszkos körmű vendégmunkásokra” tett megjegyzését is nehéz máshogy érteni, mint a határon túli magyarokra tett megjegyzésként. A jobboldali tábor többségétől eltérően nem hiszem, hogy ez a szocialisták inherens gonoszsága miatt alakult így – ez korántsem jelenti azt, hogy multpolitikájukat helyeselném –, hanem mert politikusaik érzékelték az ezzel kapcsolatos szavazói elvárást, és a határon túli olcsó munkaerővel kapcsolatos egzisztenciális félelmeket, s azt, hogy szavazóikat történeti témák nem érdeklik, ami egybevág a párt saját, pragmatikus önképével is.

Egy nemrég publikált felmérés részeredménye szerint a Trianonnal és a határon túli magyarokkal kapcsolatos ismerethiány a magyar társadalomban úgyszólván általános, s nem kivétel ez alól a szimbolikus témák felkarolásában jeleskedő jobboldal sem.²² A felnőtt magyar lakosság kevesebb mint harmada tudja pontosan a trianoni békeszerződés idejét és ismeri a területvesztés mértékét. A fiatalabb korosztályok (nem az államszocializmusban, hanem már az 1990 után szocializálódottak) tudása siralmas: míg például a 40–49 év közötti (tehát még a het-

²¹ Látványos bizonytalanság akkor adódik, amikor liberális politikus mégis a jobboldal terrénumának tekintett nemzetpolitikai térbe merészkedik: a közelmúltból erre jó példa volt Kóka János némi megnyilvánulása. Az RMDSZ-vezetőkkel való konzultáció után kihátrált az autonómia követése mögül – amit pártjának egyes képviselői sem helyeseltek, s március 15-i beszédében – miközben Trianon meghaladását emberi jogi, környezetvédelmi, oktatási dimenzióban képzelte el – így fogalmazott: „A Rába habzását vagy a Verespatak szennyezését sem tekinti senki ép ésszel a magyarok elleni támadásnak” – ami mutatja, hogy a liberális pártelnököt a kisváros neve meglepettette, s jöllehet van Veres patak nevű vízfolyás a település mellett, aligha erre gondolt. KÓKA JÁNOS: *A nemzet mindenkié!*, www.szdsz.hu/hu/szdsz/hirek/20070820kokabeszedanemzetmindenkie.

²² VÁSÁRHELYI Mária: *Trianon, Élet és Irodalom* 2007. június 15. (www.es.hu/pd/display.asp?channel=PUBLICISZTIKA0724&article=2007-0617-2013-24XCWE). Beszédesnek tartom, hogy miközben a szerző a fenti, lesújtó adatokat sorolja az ismerethiányról, maga is hibát vét: a 2001-es román népszámlálás adatai szerint Marosvásárhely már nem magyar többségű város.

venes–nyolcvanas években) érettségizettek fele tudja e kérdésekre a helyes választ, a negyven év alattiaknak csak negyede. S a társadalom ideológiai polarizációjával kapcsolatban is tanulságos adatok bukkannak fel: minél inkább jobboldalinak tartja magát a válaszadó, annál inkább hajlamos eltúlozni a területvesztés mértékét, s minél inkább baloldali vagy liberális, annál kisebbnek tartja a területvesztéset. Ebből következik az is, hogy éppen a legradikálisabb jobboldaliaknak, a területi revíziót szorgalmazóknak vannak elnagyolt képzeik az elvesztett területekről, s minden bizonynyal igaz ez a politikai spektrum túloldalára – bár erre a cikk szerzője nem tért ki. S mindezt úgy, hogy 1990 óta meglehetősen sok szó esett Trianonról a sajtóban és a médiában: ez a fordított arányosság (az elérhető információk tömegének növekedésével csökken a helyes tudás aránya) a jövőre nézve csak székszisre ad okot.

Ez az ismerethiány nem elválasztható a magyar társadalomban (és főleg a jobboldalon) kialakult Trianon-biznisz és a hozzá kapcsolt termékek (könyvek, filmek, újságok vagy a Magyar Sziget Fesztivál) által termelt tudástól, amely a legtöbb esetben torz, egyszerűsítő és legendásító.²³ Az 1990 után tökéletesen megváltozott világban a hetvenes–nyolcvanas évek metaforikus beszédmódja kiüresedett, és számos esetben csak a problémák elfedésében segít. Például: „Magyarország csak önmagával határos” – ez jól hangzik, de mit jelent? Lesz-e ettől magyar egyetem, autonómia, teleház és szóránymentés?

Nem.

Elkényeztetett történészi (és tipikusan aufklerista) hozzáállás lenne ez esetben a „helyes tudás” kötelező elsajátításának mindenkre érvényes követelése, különösen úgy, hogy jelen helyzet kialakulásában a magyar történettársadalomnak is megvan a maga el nem hanyagolható felelőssége. A fent említett felmérésben a válaszadók egyötöde gondolta úgy: Trianon annak az eredménye, hogy Georges Clemenceau francia miniszterelnök utálta magyar menyét. A már idézett tanulmányomban megpróbáltam feltérképezni e Trianon-legendák gyökerét és tartalmát (hajózható-e az Ipoly? hol írták alá a békeszerződést: Kis- vagy Nagy-Trianonban? stb.), és az első megjelenés után öt évvel ezek a legendák csak szaporodtak.²⁴ Sokatmondónak tartom, hogy a legnagyobb médiavisszhangra vergődött, irredentizmussal kacérkodó szervezet, a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom is egy közjogi nonszenszről kapta a nevét: az 1872–73-as közigazgatási reform után a

²³ E nézetek példabeszédszerű összefoglalása az interneten sok helyütt megtalálható: *A trianoni nemzetgyilkosság egyetemes hatásai és revíziójának sürgető parancsa*, Siklós András tollából: <http://portal.jobbbik.net/index.php?q=node/4768>.

²⁴ A legújabb fejleményekről lásd MARINOV Iván: *Trianon-legendák* = MARINOV Iván – DEZSŐ András – PÁL Attila: *Legendavadászat*, HVG, Budapest, 2006, 147–155.

szűkebben (Horvátország nélkül) vett Magyarországnak hatvanhárom vármegyéje volt; Fiume mint *corpus separatum*, sajátos különállást élvező terület tartozott még közvetlenül Budapest irányítása alá.²⁵

A magyar társadalom – illetve az a része, amelyik még érdeklődik Trianon iránt – a nem- illetve a rosszul tudás mellett számos műltszemléleti gonddal küszködik. Nemcsak Trianon körülményeivel, de az okaival (például a nagyhatalmi kényszerrel) sincs tisztában, tanulságot (amennyiben a történelemnek vannak tanulságai) nem vont le a történelemből, politikai szempontokból ítél meg tényeket (a „tény” szót ezúttal a 'kökemény adat/faktum' értelmében használom), s még az egyébként tisztán látó értelmiségiek is hajlamosak összekapcsolni Trianon és a határon túli magyarok ügyét. Ez utóbbi véleményem szerint tévút. Ha ezt tesszük, pontosan azt a nacionalista szerb, szlovák, román logikát követjük, amely azért tagad meg jogokat, mert Magyarország 1918 előtt illetve 1938 és 1944 között így vagy úgy bánt a nemzetiségeivel.²⁶ Történetiségre hivatkozunk, miközben csak gyanút keltünk a szándékainkkal kapcsolatban, ha akaratlanul is. Tévedés ne essék: a liberális és a baloldali értelmiség zömével szemben nem hiszem, hogy a történelemnek ne lehetne szerepe egy nemzet tudatának, közéleti cselekvéseinek megtervezésében. De akkor ahhoz olyan polgárok kellene, akik ezzel a bonyolult matériával, a történelemmel készség-szinten tudnak bánni.

Máshogy nem megy.

²⁵ Egy öt évvel ezelőtti, a HVIM fórumában folytatott, álneves diskurzust követően a magát toroczkai nicknéven azonosító résztvevő, aki vélhetően azonos a szervezet volt elnökével, azt állította, hogy a hatvanegyedik vármegye a történetileg Horvátországhoz tartozó Szerém lenne – ezzel mozgalmuk a díszelnök, az odavalósi Maurer Oszkár előtt kívánt tisztelegni. Azóta Maurer összekülönbözött a HVIM-mel és saját ifjúsági mozgalmat alapított, a név viszont maradt.

²⁶ Ezt az álláspontomat egy 2006 szeptemberében a budapesti Cseh Centrumban szervezett – egyebekben inspiráló – értelmiségi találkozón is igyekeztem kifejteni, az élőbeszéd miatt sokkal töredékesebben: www.vetrnemlyny.cz/rozrazil/visegrad-round-tables-hu-hu.html.